

Лекція 5. Неофункціоналізм

1. Неофункціоналізм в соціології як напрям, спрямований на відтворення нового теоретичного синтезу.

Як не дивно, але, незважаючи на свій занепад та критику з боку багатьох опонентів, структурно-функціоналістичний аналіз умовно залишався академічним еталоном в соціології, центральною течією соціологічного теоретизування. Після численних пошукових варіантів серед соціологічного теоретизування інтерес до функціонально істинного підходу знову зріс.

Неофункціоналізм - це реконструкція теоретичної традиції, що була закладена Т. Парсонсом, Р. Мертоном, її поповнення та поглиблення. Цілком очевидно, що Т. Парсонс ближче за інших підійшов до мети "усвідомлення", "уrozumіння" суспільства. Своїм підходом він зміг інтегрувати безліч теоретичних конфігурацій для об'єктивного "rozumіння" суспільства. Тому на базі "парсонських" функціоналістичних підвалин помалу трансформувалася новий теоретичний напрям - неофункціоналізм. Дане теоретизування спрямоване на розробку універсальних концепцій, пізнавальних моделей і принципів аналізу, які б пояснили соціальне життя та були б адекватні емпіричним даним, реальним ситуаціям, запропонували "оптимальні" інтерпретаційні моделі для rozumіння як історичних, так і емпіричних фактів - одним словом, "з мозаїк створити малюнок".

В науковий обіг термін "неофункціоналізм" був введений в 1985 р. американським соціологом Дж. Александером (нар. 1944 р.). Цим терміном позначався напрям в теоретичній соціології, який вважав що:

• соціологи в дослідженні еволюції суспільства зобов'язані брати до уваги всі точки зору різних соціальних сил;

• кожна з цих точок зору виражає певний аспект цієї еволюції;

• значний заряд раціональності міститься в комунікативній дії членів суспільства і його треба виявляти, а не приймати раціоналізацію соціальної дії за тенденцію самого історичного розвитку.

Неофункціоналісти розглядають суспільство як історично визначену соціальну систему і конкретний життєвий світ, як інтерсуб'єктивну і первісну очевидну даність світу самих суб'єктів життєдіяльності.

Сучасний неофункціоналізм спрямовується на критичний перегляд деяких положень функціоналізму і розширення його інтелектуального "кругозору" при збереженні його теоретичного ядра. Неофункціоналізм сьогодні є не тільки певною сукупністю концепцій, методів чи ідеологією. Його теоретична сутність виокремлює різноманіття аналітичних рівнів: культурного, структурного, індивідуального. *Плідність використання цього концептуального підходу виявляється в дослідженнях інституцій сучасного суспільства: економічні відносини, державний устрій, політичні організації, соціокультурні інститути.* В даній синтезуючій концепції знайдено місце і для теоретико-методологічних засад теорій середнього рівня, для позитивістських концепцій, аналітичного реалізму (як впорядковується соціальний світ), тут вбачаються і веберівські "ідеальні типи".

Невід'ємним від інтеграційних є завдання синтезу макро- і мікро- рівнів аналізу. Дається поправка і на те, що соціальна реальність є не стільки об'єктивною, скільки певною

конфігурацією значень, що виникає у свідомості діяча, і взагалі соціальна дійсність уявляється у вигляді деякого комплексу цілей, оцінок, мотивів діяльності.

Беручи до уваги всі вищевикладені моменти, можна стверджувати, що, зайнявши в теоретичній соціології позицію, яка визначена як неофункціоналізм, вчені взяли до уваги, що соціологи в дослідженні суспільства почали розглядати його як історично обумовлену соціальну систему і конкретний життєвий світ, як інтерсуб'єктивну і споконвічну очевидну даність світу самих суб'єктів життєдіяльності. Неофункціоналізм, як зазначають оглядачі розвитку соціологічної думки, – по суті є єдиним теоретичним напрямом останніх десятиліть, котрий запропонував нові свіжі ідеї.

Даний підхід найбільш повно знайшов вияв у творчості німецьких соціологів Ю. Хабермаса і Н. Лумана, американських соціологів Дж. Александера, Дж. Тьорнера, Е. Гідденса

2. Дж. Александер про «культуральну» соціологію.

Внесок Дж. Александера в соціологію початку ХХІ ст. пов'язаний з **культуральною соціологією**. Створенню культуральної соціології передували культуральний поворот. Це спроба інтеграції чотирьох парадигм, орієнтованих на дослідження культури: критичної теорії Ю. Хабермаса, феноменології А. Шютца, П. Бергера і Т. Лукмана, постструктуралізму М. Фуко та антропології культури М. Дугласа.

Дж. Александер пропонує відмовитися від традиційного ставлення до культури як до залежної змінної і вважати її відносно автономною характеристикою суспільства, яка визначає виробництво сенсів і має суттєвий вплив на соціальні інститути і соціальні дії, особливо в сучасному суспільстві.

Культуральна парадигма Дж. Александера виходить з визнання, що сучасне суспільство перейшло на стадію, якій характерні дифузність (розмитість) і нелінійний характер розвитку. Наслідком цього переходу стали «Розриви» соціуму, різні культурні травми, релятивізація (відмова від абсолютного значення) норм і цінностей. У суспільстві постмодерну культура набуває автономності, стає незалежною змінною в поясненні та інтерпретації соціальних процесів. Нова, культуральна соціологія, згідно Дж. Александеру, дозволить сконструювати «сильну програму» пояснення зв'язків культури та інших компонентів суспільства і запропонувати нові стратегії інтерпретації соціального життя. Саме визнання **автономії культури** робить культуральну соціологію радикально відмінною від (нео-) функціоналістської соціології культури.

Культуральний поворот названий так не випадково: автор простежує спадкоємність з лінгвістичним поворотом в філософії, що акцентував комунікативну функцію мови. В рамках лінгвістичного повороту було показано, що сенс одних і тих же мовних знаків може бути різним у різних інтерпретативних контекстах. Дж. Александер також використовував ідеї символічного реалізму (Р. Белла), антропології (К. Леві-Стросс) та інші джерела для теоретичного синтезу.

Завданням культуральної соціології Дж. Александер бачить розкриття неусвідомлюваних смислів людської діяльності, сформованих в рамках культуральних (притаманних культурі) структур, дослідження таких структур вимагає фокуса на латентних культуральних феноменах, а не на видимих реаліях. Разом з тим, на думку Дж. Александера, ці внутрішні структури культури дозволяють пояснювати зміни в інших сферах

життєдіяльності, які по силі впливу на образ думок і дії людей можуть бути настільки ж відчутними, що і матеріальні структури, яким зазвичай приписується детермінування соціального розвитку. Сенси, вироблені культуральними структурами, можуть набувати власної влади, часом виходить з-під контролю своїх творців.

Дж. Александер намагається прояснити, як латентні сенси, які функціонують у формі дискурсу і тиражовані ЗМІ, переходять в стереотип - стійке, ціннісно забарвлене колективне уявлення. Дослідницьке питання тут полягає в тому, як відбувається вибір людьми того чи іншого сенсу, аналіз механізмів і технологій адаптації людей до постійно зростаючої в суспільстві різноманітності смислів. Цей вибір має особливу важливість для сфер економіки і політики. На думку Дж. Александера, суспільство постмодерну радикально змінює ці сфери, т. к. змінюються виробництво і поширення смислів, що регулюють ці сфери і діяльність людей в них. При цьому агенти дії, які інтеріорізують культурні сенси, стають агентами і соціально-культурних змін. Активістський підхід Дж. Александера особливо підкреслює їх важливість в процесі зміни сучасного суспільства.

Соціальні феномени знаходять оцінку в результаті «спіралі присвоєння значення» добра або зла як парних категорій. Зло є продуктом культуральної роботи (cultural work), а не реальною ознакою соціального феномена. У зв'язку з цим оцінка суспільних явищ залежить від їх соціального конструювання. Це стосується перш за все культурних фактів і моральних символів, таких як холокост. Дж. Александер розкриває динаміку процесу приписування символічного значення тієї чи іншої події на прикладі травми. Початкова подія, якою би вона не була, не є травмою: вона стає нею, тільки коли набуває сенсу зла, що порушує колективну ідентичність людей. Травма є результат сильного соціального дискомфорту, який відчувається людьми і зачіпає сенс їх колективної ідентичності.

Дж. Александер виділяє можливі **етапи розвитку «спіралі присвоєння значення»**.

Перший - це перехід від опису якоїсь події до переконання великих груп людей в тому, що вони піддалися травмі. Відбувається обговорення і символічне конструювання відповідей на питання, хто викликав травму і наскільки велике страждання людей від неї. Створюється наратив про соціальне страждання.

Наступний етап може бути пов'язаний з релігійною сферою, з пошуком виправдання того, що сталося через апеляцію до вищих сил. Можливий і перехід на науковий рівень, коли для символічного конструювання травми залучаються наукові підходи, формуються уявлення про природу зла, жертви і т. п.

Далі «спіраль присвоєння значення» **піднімається до рівня символічного виробництва** сенсу за допомогою ЗМІ. Якщо ж до процесу соціального конструювання травми підключається держава, можуть бути створені національні комісії з розслідування події, організовані слухання в парламенті і т. д. Таким чином, подія може отримати нові аспекти символічного кодування або бути перекодована, проходячи через серію етапів по приписування їй тих чи інших значень.

Дж. Александер наводить багато інших прикладів приписування значень (Наприклад, технології, громадянська сфера), доводячи, що інструментарій і методологію культуральної соціології можна ефективно застосовувати для аналізу сучасності. Дійсно, парадигма культуральної соціології застосовна до аналізу різних сфер суспільства.

3. Н. Луман як послідовник системного підходу в соціології. Н. Луман: теорія систем. «Система» та «оточуюче середовище». Аутопойезійні системи. Концепція системної диференціації Оперативна закритість системи. Комунікація.

Ніклас Луман (1927-1998) - німецький соціолог, представник системного і функціонального підходів у соціології, з основами якого познайомився через Т. Парсонса, навчаючись в Гарвардському університеті.

Основною причиною **нового підходу Н. Лумана до теорії соціальних систем** з'явилася, на його думку, нездатність класичної соціології пояснити нові процеси різко зрослою складністю соціального організму.

Н. Луман в існуючій класичній соціології виділяв три упередження щодо розуміння суспільства, які слід подолати.

Перше упередження стосується припущення того, що суспільство складається з людей чи з відносин між ними. Насправді суспільство має абсолютно іншу структуру та інші системні характеристики.

Друге упередження полягає в допущенні територіального різноманіття товариств і визнання того, що товариства суто регіональні, територіально обмежені єдності (Китай - це одне суспільство, а Бразилія - інше і т. д.). Реально ж поняття територіальних кордонів товариств стає зайвим в силу нового розуміння соціальної системи, що базується на взаємозв'язку комунікацій.

Третє упередження має теоретико-пізнавальний характер і впливає з протиставлення суб'єкта і об'єкту соціологічного пізнання.

Існування цих упереджень не дозволяє дати строго науковий опис товариства.

Причину появи нового підходу до теорії соціальних систем Н. Луман бачив також у необхідності переходу до нового етапу системного аналізу. Попередній етап з часів Е. Дюркгейма визначався пануванням соціологічного уявлення про співвідношення "ціле - частина". Це уявлення означало, що ціле виявляло якісно нові властивості системи, не рівні сумі його частин. Новий етап розвитку системно-теоретичного мислення в соціології Н. Луман пов'язував з пануванням ідей Т. Парсонса, який передбачав домінанту іншого: "система - навколишнє середовище". Це означало виникнення системи шляхом її відмежування від навколишнього середовища. *Тому головним визнавалося відношення між системою і навколишнім середовищем.*

Н. Луман запропонував "переформулювати соціологічну теорію на базі поняття системи", взявши за основу поняття "комунікація" замість поняття "дії". Соціальна система та суспільство як головний її різновид характеризується у нього повної самодостатністю і самовідтворення. Суспільство розглядається як самореферентна соціальна система (самореференція - посилення на самого себе), яка вміє організувати саму себе, що означає, крім щойно названих характеристик, її здатність описувати себе, відмежовуючи від навколишнього середовища, здійснюючи розрізнення з нею, займатися самоспостереженням. Н. Луман прагнув довести, що "соціальні системи (включаючи суспільство) можуть існувати тільки як системи які спостерігають самі себе".

Німецький соціолог розрізняв три різних рівня аналізу суспільства.

Перший передбачає **аналіз суспільства в межах загальної теорії систем**, а в ній - в рамках загальної теорії аутопойезійних систем.

Другий рівень означає **розгляд суспільства в теорії соціальних систем.**

Нарешті, третій - *розгляд теорії системи суспільства як особливого випадку соціальних систем.*

Нові відкриття в науці (зокрема, досягнення в біології і нейрофізіології, успіхи в області теорії інформаційних систем) виявили іншу площину проблеми системно-теоретичного мислення. У науковий обіг було введено поняття "аутопойезіс", яке буквально означало самовідтворення, самотворіння. Відповідаючи на питання про теоретичну роль цього поняття в його соціологічній концепції, Н. Луман писав: **"Поняття "аутопойезіс"** спочатку вживалося в біології і спиралося на емпіричну основу біохімії, тобто стосовно до клітин, потім до нейрофізіологічної системи, до компонентів клітини або мозку, які самі виробляють компоненти цих цілосностей. Хімічні умови життя постійно оновлюються в самій клітці, а не вносяться ззовні. Електричні сигнали мозку створюються самим мозком, а не вносяться з навколишнього середовища через органи зору чи слуху. Зовнішні контакти перебувають на іншому рівні реальності. Така була біологічна концепція. Я лише вважаю, що те ж саме можна сказати і про комунікації, тобто. що комунікація завжди передбачає, що була попередня комунікація і що завжди можлива подальша комунікація, інакше кажучи, комунікативна система сама відтворює себе за допомогою слів, мови, постійної активності, постійної комунікації".

Комунікація у Н. Лумана виступає найважливішим елементом соціальної системи. Сама по собі вона непомітна, виявляє себе лише у процесі дії. Комунікація безособова і означає встановлення зв'язку і взаємодії як мінімум між двома людьми. Тому вона не належить ні одному з суб'єктів відносин, стрижнем яких насправді є. Комунікація у Н. Лумана не зводиться до трансляції інформації. Вона оперативно функціонує як єдність відмінності інформації, повідомлення і розуміння. **Інформація, повідомлення і розуміння** - це, по суті, структурні елементи комунікації. За словами соціолога, поняття комунікації має ключове значення для теорії суспільства, що дозволяє уявити соціальну систему як оперативно закриту систему, що складається з власних операцій, що здійснює комунікації з комунікацій".

Характеризуючи суспільство у зв'язку з його основною ознакою - наявністю в ньому комунікації, що надає йому абсолютно особливий системний характер, В. Луман писав: **"Суспільство** є комунікативно-закрита система. Воно виробляє комунікацію за допомогою комунікації. Комунікувати може тільки воно саме - але не з самим собою і не зі своїм навколишнім світом". Спілкування суспільства як соціальної системи з навколишнім середовищем ускладнено, зате можливо внутрішньосистемне спілкування символічно узагальненими засобами комунікації, в якості яких виступають: "влада" в політиці, "істина" в науці, "віра" в релігії, "любов" в родині.

Велике значення для правильного розуміння концепції соціальної системи і теорії суспільства Н. Лумана має його **ставлення до проблеми людини**. Воно різко відрізняється від позицій інших соціологів. Якщо в їх теоріях мова йде про активного діяча, актора, агента, суб'єкта соціальної дії, поза якого ні сучасне суспільство, ні його концептуальне бачення неможливі, то в роботах Н. Лумана зустрічається принципово інше трактування ролі людини. Оскільки місце центрального поняття соціологічної теорії у нього займає "система" (а не "дія"), остільки його мало хвилює діючий суб'єкт, який існує лише як елемент навколишнього систему світу, але не як елемент самої системи. Це означає, що поняття "людина" не має для соціолога наукового значення. Така позиція очевидна з усього контексту

теорії соціальних систем Н. Лумана, так як людина не включена у нього в систему комунікацій.

Заперечення людини як елемента соціальної системи було характерним для творчості німецького соціолога і неодноразово ставало об'єктом критики як з боку його противників, так і прихильників. Останні робили навіть спроби розглядати людину як аутопойезійну і самореферентну систему. Але це ніяк не вплинуло на зміну позиції Н. Лумана. Більш того, він кожен раз шукав нові аргументи для посилення своєї позиції. Один з них полягав у тому, що людина як частина навколишнього систему світу, і тим більше сам цей світ являють собою комплексні утворення, яким самореферентна система (товариство) поступається за складністю.

Суспільство - це цілісна система, що складається з безлічі соціальних систем, що виступають її функціональними частинами. Як своя базова операція суспільство породжує комунікацію, що є сполучною ланкою для всіх його функціональних підсистем. **Комунікація** в такому суспільстві - це синтез трьох селекцій: інформації, повідомлення, розуміння. За допомогою синтезу відбувається вибіркоче приєднання наступних комунікацій, які система робить і відтворює в кожному своєму прояві. Тому, як вважає Луман, комунікувати здатна лише комунікація, а не людина і її свідомість. **Людина в теорії Лумана** втрачає функцію носія комунікації, тобто суб'єкта.

Всі предмети комунікації (її зовнішні мири: люди, свідомості, об'єкти) можуть бути представлені лише комунікативно, тобто усередині системи суспільства. У такому випадку **суспільство як система** являє собою замкнуту послідовність, що відносяться лише один з одним операцій, здатних до аутопойезису. Цим пояснюється відмова Лумана від розрізнення суб'єкта й об'єкта, на якому засноване традиційний опис суспільства.

У його теорії дифференцію системи відіграє навколишній світ. Жорстко ізолюючи себе від оточення, система нездатна функціонувати без нього. Взаємодія системи й навколишнього світу відбувається в ході структурних сполучень систем свідомості й систем комунікацій за допомогою двох механізмів - мови й схем. Системи свідомості в такій взаємодії контролюють входження навколишнього світу в системи комунікацій, здатні до самоорганізації й самоконтролю. Тут мова йде про те, що системи комунікацій через системи свідомості можуть актуалізувати необхідний для них матеріал навколишнього світу. Отже, система породжує дифференцію з навколишнім світом через послідовність взаємно, що погодяться операцій, у ході яких виникає або продовжується комунікація. Таким чином, суспільство в Лумана не існує без комунікації, а комунікація неможлива поза суспільством. "Усе, що не відбувалося б у суспільстві, це все - комунікація"

Проблеми співвідношення (протистояння) суспільства (як універсальної соціальної системи) і людини (як цілісної особистості) розглядаються в працях Нікласа Лумана (нар. 1927 р.) "Теорія суспільства чи соціальна технологія?", яка написана разом з Ю. Хабермасом і опублікована в 1971 р., і "Соціальна система" (1984 р.). Дослідник займається розв'язанням питання про самоопис сучасного суспільства, вдосконалюючи розроблену ним в 70-х рр. системну теорію. В цій теорії він радикалізує функціоналізм Т. Парсонса, враховуючи досягнення соціологів — феноменологів. На відміну від Т. Парсонса, Луман розглядає **соціальні системи** як більш динамічні утворення, які виникають в процесі вироблення певної згоди між учасниками взаємодії з приводу їх дій і переживань. Тому соціальну дію в тій або іншій соціальній системі Луман розглядає як подію для цієї системи, бо від кожної

дії, яку діюча особа співвідносить з іншими діями в даній системі, залежить існування і розвитку такої системи.

Суспільство як соціальна система, за Луманом, на основі комунікації виділяється із оточуючого його світу і є операціонально-замкненою соціальною системою. Воно виступає як єдине утворення завдяки своїй відмінності від оточуючого світу, еволюціонує в процесі повного виділення оточуючого середовища і стає більш диференційованим і складним. **За типом диференціації Луман розрізняє:**

- сегментарне суспільство народів з архаїчним укладом життя;
- стратифіковане суспільство з високою загальною і перш за все матеріальною культурою.

На відміну від Т. Парсонса, Луман не пов'язує диференціацію суспільства безпосередньо з розв'язанням питання про адаптацію його до оточуючого середовища, що постійно змінюється, з виконанням соціальною системою суспільства певних функціональних вимог. Вищим ступенем еволюції суспільства нині є функціонально диференціальне суспільство, в якому чітко з'ясована відмінність функціональних систем господарства і політики, релігії і мистецтва, виховання.